

УДК 343.1

Т. В. Садова
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ФУНКЦІЮ ОБВИНУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Проблема реалізації процесуальних функцій є однією із найскладніших у кримінальному процесі, оскільки від правильного розуміння і здійснення процесуальних функцій учасниками кримінального провадження залежить успіх провадження в цілому, досягнення його мети, без належного виконання основних кримінально-процесуальних функцій неможливо забезпечити виконання завдань кримінального провадження.

Позитивні зміни до правової регламентації механізму реалізації кримінальних процесуальних функцій були внесені з прийняттям нового КПК у 2012 році, яким зламано стару обвинувальну систему кримінального судочинства і спрямовано його у бік змагальності. Зміни торкнулися практично всіх стадій та інститутів кримінального процесу, ті, що гальмували його розвиток і сприяли порушенню прав учасників кримінального провадження, були виключені (зокрема, стадія порушення кримінальної справи, повернення кримінальної справи судом на додаткове розслідування тощо), на їх місце було введено нові демократичні норми. Подібні процеси відбуваються і в державах Європейського Союзу. Серед європейських країн неабиякий інтерес у цьому контексті викликає кримінальне процесуальне законодавство Польщі, яке розвивається у напрямку гуманізації і демократизації його інститутів, наближення кримінально-процесуальних норм до європейський стандартів. Основним джерелом кримінального процесуального права Польщі є кримінальний процесуальний кодекс 1997 року, який є об'єктом постійної уваги законодавця, що зумовлено необхідністю внесення змін до багатьох кримінальних процесуальних норм у контексті сьогодення. Зокрема, в липні 2015 року вступили в дію суттєві зміни до КПК, які, на думку польських процесуалістів, означають появу цілком оновленого кримінального процесуального законодавства із змагальною формою судочинства [1]. В цьому контексті аналіз особливостей реалізації функції обвинувачення учасниками кримінального провадження України та Польщі видається досить своєчасним і актуальним.

Науковому дослідженню поняття та сутності обвинувачення присвячені праці таких радянських та сучасних вітчизняних учених, як Н.С. Алексєєв, Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, П.М. Дави-

дов, В.Г. Даєв, В.В. Дорошков, В.С. Зеленецький, П.С. Елькінд, М.М. Михеєнко, А.Л. Рівлін, І.В. Рогатюк, М.С. Строгович, В.М. Юрчишин, Ф.Н. Фаткуллін та інших. Питання гармонізації норм національного кримінально-процесуального права з правовими нормами Європейського Союзу знаходяться в процесі дослідження вітчизняними науковцями, серед яких В.І. Борисов, В.І. Галаган, Н.В. Глинська, В.М. Джига, В.С. Зеленецький, В.Т. Маляренко, А.В. Молдован, В.В. Молдован, О.В. Негодченко, В.М. Тертишник, О.Г. Шило та інші. Однак низка питань щодо здійснення функції обвинувачення не була висвітлена у працях зазначених учених.

Метою статті є розгляд проблемних питань щодо здійснення функції обвинувачення учасниками кримінального провадження за чинним кримінальним процесуальним законодавством України і Польщі.

Слід зазначити, що правильній реалізації кримінальних процесуальних функцій сприяє, в першу чергу, законодавче визначення сторін у кримінальному провадженні, оскільки саме належність учасника до відповідної сторони (обвинувачення чи захисту) є передумовою здійснення ним відповідної функції і виключає їх дублювання.

Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України сторонами кримінального провадження є з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Основним критерієм віднесення учасника до однієї чи іншої сторони є здійснення ним відповідної функції – обвинувачення або захисту.

Звертаючись до кримінального процесуального законодавства Польщі слід зауважити, що хоча глава III КПК Польщі і має назву «Сторони, захисники, представники, представник громадськості» [2], в КПК цієї країни, на відміну від КПК України (ст. 3 КПК), не дається законодавчого визначення поняття сторін. Однак, у кримінальному процесуальному законодавстві Польщі привертає

увагу, в першу чергу, логіка розташування норм, що регламентують процесуальний статус учасників кримінального провадження, які належать до сторони обвинувачення. У КПК Польщі розташування норм, що регламентують процесуальний статус учасників зі сторони обвинувачення, є досить слушним, норми, що регламентують процесуальний статус учасників провадження, які здійснюють функцію обвинувачення, розташовані послідовно: державний (публічний) обвинувач (ст. 45–48 КПК Польщі), потерпілий (ст. 49–51 КПК Польщі), допоміжний обвинувач (ст. 52–54 КПК Польщі), приватний обвинувач та цивільний позивач.

У КПК України існує певна невідповідність щодо правової регламентації учасників кримінального провадження, які здійснюють функцію обвинувачення. Як уже зазначалось, згідно зі статтею 3 КПК України потерпілий віднесений до сторони обвинувачення. Не дивлячись на це, у главі 3 КПК України «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» сторона обвинувачення охоплюється § 2, в якому про потерпілого не йдеться. Процесуальний статус потерпілого регламентований § 4, розташованим після сторони захисту. Таким чином, законодавець не має чіткої позиції щодо належності потерпілого до сторони обвинувачення і здійснення ним процесуальної функції обвинувачення, що не сприяє чіткому розумінню його процесуального статусу. На нашу думку, законодавчі норми, що визначають процесуальний статус потерпілого, повинні міститися у главі другій, яка стосується учасників кримінального провадження, що здійснюють функцію обвинувачення.

Видається, що у КПК Польщі передбачена більш чітка законодавча регламентація здійснення функції обвинувачення потерпілим, ніж у КПК України. Так, у справах публічного обвинувачення потерпілий має право брати участь у судовому розгляді як сторона, набуваючи статусу допоміжного обвинувача, виступаючи разом із державним обвинувачем або замість нього. В разі подання обвинувального акта прокурором потерпілий має право до початку судового слідства у судовому розгляді подати заяву у письмовій формі про визнання його допоміжним обвинувачем. У разі відмови прокурора від обвинувачення допоміжний обвинувач має право здійснювати свої права самостійно і далі підтримувати обвинувачення. Потерпілий, який до того не мав повноважень допоміжного обвинувача, має право протягом 14 днів із дня повідомлення його про відмову громадського обвинувача від обвинувального акта оголосити про взяття на себе обов'язків допоміжного обвинувача (статті 52–54 КПК).

Загалом, у державах Європи залежно від того, хто здійснює обвинувачення, воно поділяється на

державне, приватне, додаткове та субсидіарне. Як в Україні, так і в Польщі існує державне обвинувачення, яке здійснюється прокурором, і приватне, яке підтримує потерпілий. Приватне обвинувачення існує у справах приватного обвинувачення, а також у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, якщо потерпілий виявив бажання підтримувати обвинувачення самостійно. В кримінальному провадженні Польщі існує також допоміжне (додаткове) обвинувачення, коли потерпілий у справах публічного обвинувачення бере участь у судовому провадженні як сторона, виступаючи разом із державним обвинувачем або замість нього.

У Польщі, на відміну від України, у стадії досудового розслідування потерпілий, як і підозрюваний, є відповідними сторонами у провадженні: обвинувачення і захисту. В судових діях та у стадії досудового розслідування прокурор користується правами сторони. Потерпілий достатнім чином зрівняний у процесуальних правах із підозрюваним. У Польщі, зокрема, потерпілий перед першим допитом повідомляється про надання йому статусу процесуальної сторони у досудовому розслідуванні, а також про його права у зв'язку із набуттям такого статусу, про що йому, так само як і підозрюваному, вручається пам'ятка.

Згідно з КПК України потерпілий є стороною кримінального провадження тільки «у випадках, передбачених у законі» (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК). Такими випадками є ті, що стосуються переходу обвинувачення у категорію приватного. Потерпілий має право підтримувати обвинувачення у справах приватного обвинувачення (ст. 477–479 КПК) при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК). Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення, користується усіма правами сторони судового розгляду, обвинувачення набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. Як зазначає І.В. Рогатюк, ведучи мову про право потерпілого та його представника вимагати продовження судового розгляду та підтримання обвинувачення, в цьому положенні чітко видно принцип диспозитивності українського кримінального процесу, оскільки урівнюється положення публічного і приватного обвинувача [3, с. 59].

Здійснення потерпілим функції обвинувачення цим не вичерпується, він також має право підтримувати обвинувачення одночасно з прокурором. Так, згідно з ч. 3 ст. 338, якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення чи про зменшення обсягу обвинувачення, потерпілий має право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі.

Таким чином, як цілком слушно зазначає О.В. Сні, поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, надане у ст. 477 КПК України, фактично є неповним, оскільки не враховує потенційну можливість кожного кримінального провадження, де є потерпілий, перейти у площину приватного обвинувачення. Це дає привід стверджувати, що законодавче регулювання зазначеного інституту повинно охоплювати два напрями:

а) здійснення досудового розслідування та судового розгляду щодо окремо визначеного переліку кримінальних правопорушень, віднесених до категорії «приватного обвинувачення»;

б) здійснення судового розгляду кримінальних проваджень, які набули статусу приватного обвинувачення вже у суді в силу попередньої відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови згоди потерпілого в подальшому підтримувати обвинувачення самому [4, с. 135].

У КПК Польщі до групи учасників, що здійснюють обвинувачення, входить також цивільний позивач, яким згідно зі статтею 62 КПК Польщі є потерпілий, який до початку судового слідства у суді першої інстанції подав цивільний позов до обвинуваченого з метою отримання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, для розгляду в рамках кримінального провадження.

У КПК України ні цивільний позивач, ні відповідач чомусь взагалі до сторін не віднесені, хоча ст. 61 КПК встановлює, що цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосується цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього. У ст. 62 говориться, що цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосується цивільного позову. Отже, є необхідність віднесення цих учасників до відповідних сторін.

Концептуальною новелою нового КПК України є передбачене § 2 глави 3 положення щодо участі прокурора на стороні обвинувачення на всіх стадіях кримінального провадження. Віднесення прокурора до сторони обвинувачення, у тому числі й на стадії досудового провадження, є втіленням у процес таких загальних засад кримінального провадження, визначених КПК 2012 року, як змагальність та диспозитивність [5, с. 45]. Як у Польщі, так і в Україні прокурор є учасником кримінального процесу, основною функцією якого є підтримання державного обвинувачення.

За новим КПК України слідчі прокуратури позбавлені функції досудового розслідування. Згідно зі ст. 38 КПК України органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

1) органів Національної поліції; 2) органів безпеки; 3) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; 4) органів державного бюро розслідувань; а також підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснювати співробітники інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Разом із тим у п. 1 Розділу 11 КПК «Перехідні положення» зазначено, що до дня введення в дію положень частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 402–421, 423–435 КК України) та частини четвертої ст. 216 КПК повноваження щодо досудового розслідування передбачених ними кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органів прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначених КПК.

Отже, слідчі прокуратури повинні здійснювати досудове розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), а також кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1–3 категорії посад, судьями та працівниками правоохоронних органів.

Строк здійснення слідчими прокуратури досудового розслідування можна визначити, аналізуючи зміст п. 1 Розділу 10 КПК України «Прикінцеві положення». У цьому пункті зазначено, що КПК України набирає чинності через шість місяців із дня його опублікування, крім частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 402–421, 423–435 КК України) та ч. 4 ст. 216 КПК, які вводяться в дію з дня початку діяльності Державного бюро розслідувань України, закон про створення якого вже прийнятий Верховною Радою і підписаний Президентом. Таким чином, до початку діяльності цього органу слідчі прокуратури уповноважені виконувати функцію досудового розслідування, але не пізніше 1 березня 2017 року.

У кримінальному провадженні Польщі прокурор виступає як орган досудового розслідування, сторона судового провадження і захисник громадських інтересів. Згідно КПК Польщі досудове розслідування здійснює прокурор, який може доручити поліції проведення розслідування повністю або частково, або тільки проведення окремих

слідчих дій. Якщо прокурор не проводить досудове розслідування особисто, він здійснює нагляд за його здійсненням і підтримує державне обвинувачення в суді. В Україні прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Таким чином, новітні тенденції щодо розмежування повноважень між органами обвинувачення полягають в тому, що публічний обвинувач повинен лише керувати діями службових осіб державних органів, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень. Якщо служба обвинувачення несе повну відповідальність за результати підготовки обвинувачення до суду, то вона має право керувати цією підготовкою, тобто діяльністю слідчих із розслідування.

Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням є ефективним способом забезпечення законності дій та рішень органів досудового розслідування та реалізації визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід кримінального провадження на його досудових стадіях, цілеспрямовано впливати на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства, насамперед щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

У процесуальних системах держав Європи за підготовку обвинувачення до суду і підтримання обвинувачення перед судом (судове переслідування) відповідають державні обвинувачі. Вони здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, тобто повністю відповідають за його результати. Зміщуючи акцент із суто наглядової діяльності прокурора на безпосереднє керівництво процесуальною діяльністю органу досудового розслідування щодо проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні, новий КПК істотно посилює статус прокурора саме як сторони кримінального провадження з боку обвинувачення.

В основному повноваження прокурора в Україні і Польщі щодо нагляду і процесуального керівництва за досудовим розслідуванням (у Польщі також і щодо здійснення досудового розслідування) є подібними. Прокурор має право розпочинати досудове розслідування, вступати у нього на

будь-якій стадії, проводити слідчі (розшукові) дії чи доручати їх проведення органам досудового розслідування, брати в них участь, здійснювати контроль за застосуванням заходів примусу, закривати кримінальне провадження, приймати основні процесуальні рішення, укласти угоду із підозрюваним (обвинуваченим) тощо.

Хоча у статті 3 КПК України оперативні підрозділи до сторони обвинувачення законодавцем не віднесені, у главі 3 КПК України норми закону, що регламентують їх процесуальний статус, включені до § 2 «Сторона обвинувачення». Таким чином, можна зробити висновок, що кримінальним процесуальним законодавством України до сторони обвинувачення віднесені також оперативні підрозділи. Відносять оперативні підрозділи до сторони обвинувачення і в кримінальній процесуальній літературі [6, с. 71].

У цьому контексті варто вдатися до аналізу функцій оперативних підрозділів за чинним КПК. Так, згідно зі статтею 41 КПК України оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Таким чином, оперативні підрозділи беруть участь у збиранні доказів, при чому таке збирання може здійснюватись і на користь сторони захисту, яка згідно з чинним законодавством має право подавати слідчому, прокурору клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій. Проведення слідчих (розшукових) дій за власною ініціативою цими підрозділами прямо заборонено законом.

Формування обвинувачення починається у стадії досудового розслідування з винесення особі письмового повідомлення про підозру в порядку статей 276–278 КПК. У письмовому повідомленні про підозру сторона обвинувачення вперше офіційно формулює свою позицію, викладає зміст підозри про вчинення кримінального правопорушення щодо конкретної особи, здійснює правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, подає стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру, вказує права підозрюваного тощо. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі – повідомленні особи про підозру. В ній слідчий дає початковий висновок про наявність і суть кримі-

нально-караного діяння, скоєного конкретною особою [7].

Хоча обвинувачення на цьому етапі ще остаточно не сформовано, сторона обвинувачення шляхом складання письмового повідомлення про підозру здійснює перші кроки на шляху його формування. Згодом підозра може відпасти, що буде підставою для закриття кримінального провадження прокурором (слідчий не наділений правом закривати провадження у справі, в якій особі було повідомлено про підозру) (ст. 284 КПК); вона може бути змінена з винесенням нового повідомлення про підозру (ст. 279 КПК) або залишитися без змін і лягти в основу обвинувального акту, в якому згідно з п. 5 ч. 2 ст. 291 також повинен міститися виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність. Однак в обвинувальному акті здійснюється вже офіційне формулювання обвинувачення, чого в письмовому повідомленні про підозру ще немає. Викладене дає підстави стверджувати, що письмове повідомлення про підозру є першим етапом формування державного обвинувачення.

Жодне із вищезазначених процесуальних рішень оперативними підрозділами не ухвалюється, закон не надає їм такої компетенції. Тому здійснення функції обвинувачення оперативним підрозділам не властиве, віднесення їх до сторони обвинувачення, на нашу думку, є недоречним.

Таким чином, законодавча регламентація учасників кримінального провадження, що здійснюють функцію обвинувачення, є недосконалою і потребує корекції. Існує необхідність чіткого законодавчого визначення кола учасників, які виконують функцію обвинувачення у кримінальному провадженні.

Література:

1. Kruk Jaroslaw. Fundamental reform of Criminal Procedure Code / Jaroslaw Kruk // International Law Office. – 25 november 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: legalkw.pl/ru/zespol/jaroslaw-kruk/ moje-artykuly/.
2. Kodeks postępowania karnego // Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. z 2013 r. poz. 1247) зі змінами і доповненнями, що вступають у силу з 1 червня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970890555>
3. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: моногр. / І.В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2006. – 159 с.
4. Єні О.В. Деякі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення / О.В. Єні // Філософія права. – 2013. – № 2. – С. 134–149.

5. Геселев О.В. Процесуальний статус та повноваження прокурора за Кримінальним процесуальним кодексом України / О.В. Геселев // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України (Київ, 26 квітня 2013 року): збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції / Національна академія прокуратури України. – К.: Алерта, 2013. – 168 с. – С. 43–38.

6. Молдован А.В. Кримінальний процес України : опорні конспекти. Навчальний посібник / А.В. Молдован, С.М. Мельник. – К.: ЦНЛ, 2013. – 434 с.

7. Курс лекцій з кримінального процесуального права України (Особлива частина). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vash-advokat.com/uploads/Chastyna%202.pdf>.

Анотація

Садова Т. В. Учасники кримінального провадження, що здійснюють функцію обвинувачення в кримінальному провадженні України і Польщі. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду проблемних питань щодо здійснення функції обвинувачення учасниками кримінального провадження за чинним кримінальним процесуальним законодавством України і Польщі. Проведений аналіз законодавчої регламентації здійснення функції обвинувачення учасниками кримінального провадження. Зроблено висновок про необхідність чіткого законодавчого визначення кола учасників, які виконують функцію обвинувачення у кримінальному провадженні.

Ключові слова: обвинувачення, сторона обвинувачення, приватне обвинувачення, потерпілий, підозрюваний, кримінальне процесуальне право Польщі.

Аннотация

Садовая Т. В. Участники уголовного судопроизводства, осуществляющие функцию обвинения в уголовном судопроизводстве Украины и Польши. – Статья.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов по осуществлению функции обвинения участниками уголовного производства по действующему уголовному процессуальному законодательству Украины и Польши. Проведен анализ законодательной регламентации осуществления функции обвинения участниками уголовного производства. Сделан вывод о необходимости четкого законодательного определения круга участников, которые выполняют функцию обвинения в уголовном производстве.

Ключевые слова: обвинение, сторона обвинения, частное обвинение, потерпевший, подозреваемый, уголовное процессуальное право Польши.

Summary

Sadova T. V. Members of Criminal Proceedings Exercising Function of Accusation in Criminal Proceedings in Ukraine and Poland. – Article.

The article deals with problematic issues related to exercising function of accusation in criminal proceedings under current criminal procedural legislation of Ukraine and Poland. The analysis of legislative regulation of exercising function of accusation by participants of criminal proceedings has been made. The research resulted in conclusion about need for a clear legal definition of participants exercising function of accusation in criminal proceedings has been.

Key words: function of accusation, prosecution party, private accusation, victim, suspect, criminal proceedings of Poland.